

BOROS KINGA – PATKÓ ÉVA

VÁNYA, A KIHAGYHATATLAN

Andrei Şerban: *Ványa bácsi. Jelenetek a falusi életből*, 2007

A Kolozsvári Állami Magyar Színház tizenöt éve futó *Ványa bácsi*-előadásáról szóló írásunk a Philther előadás-elemzési formátum szerint készült. A Philther-metodika az előadásra fókuszál: nem az intézménytörténetre, nem az alkotói életpályára, hanem az előadásra mint eseményre, annak rekonstrukciójára a kortárs tapasztalatok horizontjáról. A módszertant Jákfalvi Magdolna, Kékesi Kun Árpád és Kiss Gabriella dolgozta ki a magyar színháztörténelem 1949-től kezdődő időszakának kánonformáló előadásainak vizsgálatára. Az Erdélyi Philther Kutatócsoport 2013-ban alakult Kovács Levente, Kötő József, Ungvári Zrínyi Ildikó, Balási András, Lázok János és Albert Mária részvételével, szoros együttműködésben Jákfalvi Magdolnával és Kékesi Kun Árpáddal, és a <http://www.theatron.hu/ph> oldalon megjelenő előadás-elemzések által egységben szemlélteti a magyarországi és az erdélyi magyar színházi hagyományt. Előkészületben lévő román nyelvű kötetünk pedig a magyar-román színházi egymásra hatások körüljárására tesz kísérletet olyan erdélyi előadások feltárása által, amelyek magyar társulat vagy magyar rendező részvételével születtek, és mind a magyar, mind a román recepció jegyzi őket.

Az előadás „a kegyelem fényében született”. A színészek az emberi lét olyan mélységébe tudnak behatolni, mely levét mindenféle allúrt, játsszói rutint, az önkívületig vetik bele magukat a játékba, túllépve karakteren és szerepen.

Az elemzés az Erdélyi Philther Kutatócsoportnak a marosvásárhelyi UArtPress Kiadónál készülő román nyelvű kötetéből való, annak rövidített változata. Szerkesztők: Albert Mária, Boros Kinga, Jákfalvi Magdolna, Kékesi Kun Árpád.

Az erdélyi Philther-kutatások során mostanáig nem fordult elő, hogy futó előadásról készüljön elemzés. A *Ványa bácsi* azonban kihagyhatatlan. Azzá teszi a premier óta tartó szakmai és közönségsikere, valamint az az – erdélyi magyar színházakban a legritkábban előforduló – kettős státusa is, hogy egyszerre 2007-es és mai.

Cím: Ványa bácsi. Jelenetek a falusi életből. *Bemutató dátuma:* 2007. október 3. *A bemutató helyszíne:* Kolozsvári Állami Magyar Színház. *Rendező:* Andrei Șerban. *Szerző:* A. P. Csehov. *Fordító:* Paul Schmidt angol változatát magyarra fordította: Koros-Fekete Zsuzsánna. *Díszlet- és jelmeztervező:* Carmencita Brojboiu. *Rendezőasszisztens:* Keresztes Attila. *Színészek:* Bíró József (Szerebrjakov), Kézdi Imola, Györgyjakab Enikő (Jelena Andrejevna, szerepkettőzés), Pethő Anikó, Péter Hilda, Albert Csilla (Szonya, szerepkettőzés, szerepátvétel), Kató Emőke, Csutak Réka (Vojnyickijné, szerepkettőzés), Hatházi András, Viola Gábor (Ványa, szerepátvétel), Bogdán Zsolt (Asztrov), Orbán Attila, Sinkó Ferenc (Tyelegin, Jefim, szerepkettőzés), Varga Csilla, Albert Csilla (Marina, szerepkettőzés).

Az előadás színházkulturális kontextusa

■ A Kolozsvári Állami Magyar Színház Tompa Gábor igazgatásának legsikeresebb és legígéretesebb, ugyanakkor nehézségektől korántsem mentes időszakát éli a kétezres évek elején. A színház számos jelölést és díjat kap a Román Színházi Szövetség (UNITER) éves gáláján.¹ A budapesti szaksajtó is intenzív figyelemmel követi a kolozsvári társulat munkáját,² a helyi sajtóban azonban vehemens színházvita tematizálja a megváltozott műsorpolitikát és a (feltételezések szerint annak betudható) megcsappant nézőszámot.³ 2001-ben meghal Vlad Mugur, akinek öt kolozsvári magyar rendezése meghatározta a társulat formanyelvét.⁴ Tompa a következő években európai művészsínházként képzeli el és építi fel a KÁMSZ-t, és az így elért sikerekkel eredményesen konszolidálja pozícióját a legrégebbi hivatásos magyar színház, az egyetlen minisztériumi fenntartású romániai magyar színház élén.⁵ A nemzetközi nyitás folyamatának része a rendszeressé váló külföldi fesztiváljelenlét,⁶ valamint a nem magyar rendezők egyre gyakoribb szereplése a kolozsvári évadokban.⁷ A vendégrendezők biztosítják a kultúraközi átjárást, új impulzusokkal motiválják a társulatot, frissen tartják és korszerűsítik színházszemléletüket, fejlesztik játéktílusukat. Színháza szakmai vonzerejének és a nemzeti besorolású intézményben lehetséges előnyösebb bérezésnek köszönhetően Tompa az erdélyi színészek legjavából válogatva folyamatosan építi a színészállományt. A színház profiljának meghatározásában olyan segítők vannak ebben az évtizedben, mint állandó dramaturgia, Visky András, a színház marketing-, imázs- és PR-osztályát 2003-ban megalapító és korszerűen felépítő Kelemen Kinga dramaturg, valamint a pályakezdő rendező, 2002-től a művészeti aligazgató feladatát ellátó Keresztes Attila. Utóbbi két fiatal munkatárs jelenléte azt engedi remélni, hogy személyükben Tompa saját, színházvezetői munkáját folytatni tudó utódait neveli ki.⁸ 2007-ben Andrei Șerban a Kárpát-medence egyik legjobb magyar nyelvű társulatához érkezik első magyar nyelvű rendezését megvalósítani.

1990-ben történő rövid visszatérése után az immár nemzetközileg elismert rendező a 2006/2007-es évadban kapcsolódik be újra a romániai színházba, ekkor két másik jó nevű, nem bukaresti színházban rendez.⁹ Kolozsváron Tompa Gábor szerint szűk költségvetésből kell gazdálkodnia:¹⁰ az előadás teljes produkciós költsége kevesebb, mint egymilliárd régi lej.¹¹ Szerban állítólagos rendezői bére¹² romániai viszonylatok közt páratlanul nagy.¹³ Az előadás létrejöttének ezen aspektusa rámutat, hogy Erdélyben a kőszínházi struktúrán, annak kiemelten támogatott intézményein kívül ilyen infrastruktúra, anyagi támogatottság és kommunikációs és reklámhátter nélkül nem lehet hasonló volumenű előadást létrehozni.¹⁴

Dramatikus szöveg, dramaturgia

■ Szerban elmondása szerint a társulatot megismerve választja a *Ványa bácsit*,¹⁵ Csehovnak ezt az erdélyi színpadokon keveset játszott darabját. A 3 óra 15 perc játékidőjű kolozsvári előadás két felvonásban vezeti elő a teljes csehovi szöveget. Paul Schmidt 1998-ban megjelent angol fordítását Koros-Fekete Zsuzsánna fordító, Kelemen Kinga dramaturg, illetve a színészek szóról szóra haladva írják át magyarra, ezzel olyan jellegű nyelvi-fordítói beavatkozást végezve, amely a korabeli erdélyi magyar színházban korántsem volt bevett gyakorlat. „A kettős áttétel révén szárazan koppanó, tömör mondatokban, szikáran és pragmatikusan fogalmaznak magukról a szereplők ebben a magas hőfokon lángoló érzelmeket és lelkiállapotokat mutató előadásban.”¹⁶ Az előadás szövege mellőzi a mai fül számára összezavaró, régies megszólításokat: „Igyál, bátyuska”, írja Háty Gyula, „Igyál, kedves öcsém”, írja Makai Imre, „Tessék, drága. Egy kis tea”, mondja ehelyett a kolozsvári Marina Asztrovnak.¹⁷ Eltűnnek az irodalminak ható megfogalmazások, és egyértelművé válik az irónia, például Ványa a számára oly idegesítően urizáló Szerebrjakovot Herr Professzornak nevezi a háta mögött. Az idegen nyelvű megszólalások a nyelvi humor legfontosabb eszköze, egyúttal a darabbeli viszonyokat általánosan uraló lenézést vagy dühöt is kifejezik. „So what”, veti oda Jelena Andrejevna a doktornak, aki arra panaszkodik, hogy negyven kilométert (Csehovnál: harminc versztát) tett meg éjszaka az álbeteg professzorhoz sietve; „Nincs ebben semmi *dégelasse, Maman*. Igyad csak nyugodtan a teádat” – hűti le Ványa az anyját, aki ügyetlen franciasággal háborog a fia által nevetségesnek gondolt tudományos kérdéseken. A nyelvváltások bekapcsolódnak a szereplők jellemzésébe, ezáltal fokozott dramaturgiai jelentőségre tesznek szert, valamint plusz-játéklehetőséget teremtenek a színészeknek: „[Kézdi Imola Jelenája] idegen nyelven szólal meg, amikor szavainak nyomatékot akar adni, vagy zavarba hozni beszélgetőtársát. Enyhén csámcsogva beszél az angolt, ami meglehetősen árulkodó az ő nagyvilágiságára, vélt felsőbbrendűségére nézve, de a válaszadás igyekezetében ezt senki se veszi észre, ők nála keservesebben törik a nyelvet. [...] [Györgyjakab Enikő Jelenája] a legtökéletesebb angolsággal, páratlan kiejtéssel zengi, hogy a tanyasi élet meg az erdészkedés, hát az olyan, de olyan *monotonous* – és a szájából ez a szó olyan, de olyan, értelmét meghazudtolóan dallamosan hangzik, hogy abba minden pasi beleőrülne.”¹⁸ Jelena Andrejevna figuráját akár egyetlen mondattal képes árnyalni a soknyelvű szöveg: „Suonare e piangere. Piangere come un'anima dannata.” A tény,

hogy a szituáció szerint végletesen őszinte pillanatban képes kiválasztani a nyelvet, amelyen keserősége a legszebben, már-már irigylésre méltónak hangzik, olyan embernek mutatja a kolozsvári Jelenát, aki önmagának is folyton pózol, és akit a látszatok mindennél jobban érdekelnek. Šerban véleménye a csehovi szereplőkről: álértelmiségiek, életüket „teljesen elszakadva a valóságtól” élik.¹⁹

A rendezés

■ Andrei Šerban életműve főként klasszikusok színrevitelét sorakoztatja fel, de kortárs szerzőket is találni rendezői repertoárjában. Szeret Csehovot rendezni: 1977-ben viszi színre először a *Cseresznyéskertet*, majd megrendezi még egyszer, ugyanígy a *Három nővért* is kétszer, az *Ivanovot* egyszer, a *Sirályt* pedig ötször. A *Ványa bácsi* Šerban Csehov-szériájának legkiemelkedőbb darabja, ezt a szöveget háromszor rendezi meg: a LaMama színházban, majd több mint húsz év után Kolozsváron, rá két évre Szentpéterváron.

A KÁMSZ művészszínházi színvonala, működési profizmusuk tökéletes keret Šerban rendezése számára. Az igazgató szabad kezét ad neki mind a szereposztás tekintetében,²⁰ beleértve a KÁMSZ történetében addig egyedülálló dupla szereposztást, mind a darabválasztásban.²¹ A színészi vallomásokból kirajzolódik, hogy a színészeket 2007-ben, a próbafolyamat kezdetekor állandó készenléti állapotba kellett hozni, terelni: „Azt kérte tőlünk, hogy legyünk nagyon jelen, legyünk nagyon élők, olyan helyzetbe hozott, hogy szembesülhessünk hibáinkkal. Felboncolt minket. [...] Nem simogatta a színészi manierizmusokat, a hibákat, automatizmusokat. Azt hozta, ami már rég hiányzott nekünk: a felfrissülést.”²² A rendezőt érdekli, hogy mit gondol a színész, kérdezi, beszélgeti, figyeli. Erre az olvasópróbák alkalmával kerül sor, amikor hosszasan foglalkoznak a szöveggel, a szerepelemzésekkel. Albert Csilla hetekig tartó olvasópróbákról számol be, amelyek során a rendező ugyancsak hagyja a színészeket kibontakozni. A rendelkezőpróbákon már a rendező beszél többet, nyugodt hangnemben, kezében mikrofonnal ad hajszerű pontos instrukciókat, hangja betölti a teret, nem kell tónust emelnie. Reggelente pontosan érkezik, a próbát órák-másfél órák tréninggel kezdi,²³ és nemcsak irányítja, de maga is részt vesz a gyakorlatokban, és mindenkit lenyűgöz azzal, hogy számára a gyakorlatok kivitelezése láthatóan nem okoz nehézséget, van olyan koncentrációs gyakorlat, amiben egyszerre hat különböző fókuszot kell fenntartani.²⁴ Egyéni instrukciókat is ad, privátban, ezek bensőséges hangulatot árasztanak egy kívülálló számára is: az abszolút bizalom és a közös munka iránti fanatizmus sugárzik belőlük. Hatházi hangsúlyozza azt a szabadságot, amit a rendezőtől kapott, hogy megformálja saját karakterét. A kettős szereposztások esetében viszont „attól függően, hogy melyik szereposztással rendelkezik le az adott jelenetet a rendező, utána a másik dadának – vagy Szonyának, vagy Jelenának... – meg kell szelídíteni egy kötött formát úgy, hogy a figura megéljen benne”.²⁵ A *Ványa bácsi* rendezői koncepciójában a *kettős szereposztás* fontos eleme az előadásnak. A főbb szerepek kivételével (Bíró József, Bogdán Zsolt, Hatházi András, Kézdi Imola) a rendező szereplőválogatáson osztotta ki a további dupla szereposztásokat. Az előadást egyik vagy másik szereposztásban játsszák, a női főszerepek esetében ez Kézdi Imola – Pethő Anikó-, valamint Györgyjakab

Enikő – Péter Hilda-párost jelent. A rendezésben markánsan megjelenik a „sokszor kegyetlen és nagyon szemtelen” humor,²⁶ mely nem választható el a színészi játék humorától. Szerban legerősebb rendezői fortélyja a színész előtérbe helyezése, azaz a rendező „láthatatlansága”: a szereplők közti viszonyok a legapróbb részletekig tisztázottak, és meghökkentően magától értetődőek. Emlékezetes scenográfiákba helyezi el a színészeket, majd ezekben az inspiráló terekben instruálja a színészt szenvedélyes alakítások kivitelezésére. A nézői retinára ég pár erőteljes rendezői kép: a rezzenéstelen arccal ülő Ványa feje fölött hosszú perceknek tűnő lassúsággal leereszkedő több száz kilós, fényes csillár; Asztrov bámulatos lezuhanása a zsinórpadlás lépcsőjéről; az esőben-sárban búcsúzó Jelena és Asztrov erotikától túlfűtött jelenete.

Színészi játék

■ Az előadás az erdélyi közönség számára új perspektívába helyezi a színházi előadás és néző viszonyát, implicite a színész és a néző viszonyát. A 2013-ig a címszerepet játszó Hatházi András főként a nézőkkel való folyamatos kapcsolatfenntartás miatt nevezi progresszívnek az előadást.²⁷ A színészek nem használnak negyedik falat, a nézőt folyamatosan beépítik játékukba,²⁸ mintegy licitálnak a néző figyelméért.

Az előadás „a kegyelem fényében született”.²⁹ A színészek az emberi lét olyan mélységébe tudnak behatolni, mely levet mindenféle allúrt, játszási rutint, az önkívületig vetik bele magukat a játékba, túllépve karakteren és szerepen. Ez az elhivatottság és százszázalékos jelenlét volt jellemző a próbák időszakában.³⁰ A rendezői színház teljesítményeit méltató szakmai diskurzusban az előadás sikere a rendező érdeme, a sajtónyilatkozatok, az interjúkérdések, az előadásreflexiók nyelvezete is ezt hangsúlyozza, nincs ez másképpen a *Ványa bácsi* esetében sem. Pedig a színészek érdeme, hogy az előadásban monumentális, korszakalkotó szerepmegformálások születtek. A bravúros mozgások a nézőben fenntartott *veszélyérzetet* erősítették fel.³¹ Jefim a karzat vékony párkányán egyensúlyoz végig, innen nagyot lehet esni, ha véletlenül mellé lépne a színész, de persze nem lép. Bogdán Zsolt tizennyolc méter magasból robot, zuhan le mint részeg Asztrov a zsinórpadlásra vezető lépcsőn, elképesztő akrobatikával kerülve el a nyaktörést. A Jelenát játszó színésznők a nézői széksorok karfáján szökdécselnek nagyon is magassarkú cipőikben, a negyedik felvonásban pedig vizesen dagonyáznak az aláhulló esőben, csúszós sárban. A néző egyszerre csodálja őket, és aggódik épségükért, és ez a kettősség színész és néző részéről intenzív jelenlétet és együttlétet követel.³² „A színházi környezet kettős törésben mutatja meg a szereplőket: valódi és színlelt mivoltukban. [...] színházi rekvizitumokkal kerülnek közvetlen kapcsolatba a színészek, tárgyakkal (függönnyel, csillárral, tűzoltólétrával, nézőtéri székekkel), természetes vagy mesterséges hatáselemekkel (fényekkel, reflektorokkal, teátrális effektekkel), nem utolsósorban a nézőkkel.”³³

„Az előadás perverz bestia Jelenájá[t], illetve az őt alakító, életveszélyesen frivol Kézdi Imolá[t]”³⁴ tökéletes dívának látják a nézők,³⁵ Bíró József professzora tökéletes pozór, ugyanakkor a neki olyan jól fekvő zsarnok, agresszor karaktert is hozza.³⁶ Pethő Anikó Szonyájának „minden létező esz-

közzel hangsúlyozott jelentéktelensége³⁷ nagyon különbözik Péter Hildától, aki „pedig annyira szuperérzékenyre formálja a csúnya Szonyát, hogy olyan, mint egy fölívagott, nyitott, örökösen sajtó seb”.³⁸ Előbbi egy finom tartózkodással játszott *Lányka*,³⁹ míg Péter Hilda „minden gesztusában ott van valamiféle be nem fejezettség, hezitálás, amit a vastag lencsés szemüveg és a szavak különös elnyújtása még külön kihangsúlyoznak”.⁴⁰ Csutak Réka Vojnyickijneként „valójában idősödő színésznőt alakít e szerepben, egy olyan színésznőt, aki nem igazán képes arra, hogy eljátssza a vígözvegyet”,⁴¹ szereposztásbeli párja, Kató Emőke pedig fiatalosan játszott „kotnyeles-szerzvilis anyós”.⁴² A Ványa szerepéért a legjobb férfi főszereplő UNITER-díjjal kitüntetett Hatházi András „egymástól elválasztott állapotokat játszik, hirtelen, erős gesztussal ugrik be minden szituációba, darabosan szaval, majd természetes lazasággal cseveg, az a színész, akinek váratlan pillanatokban félelmes ereje van, nem tudni, mikor mi robban ki belőle”,⁴³ a hátán cipeli az előadást.⁴⁴ A századik előadás után, az évadzáró sajtótájékoztatón Tompa Gábor színházigazgató bejelenti, hogy egészségügyi okok miatt Hatházi lemond a szerepről, és a *Ványa bácsi* címszerepét ezentúl Viola Gábor fogja játszani.⁴⁵ „Viola minden gesztusa, hangsúlya az elvesztett csata utáni helyzetből indul ki, az általa megformált Ványa reménytelensége, komorsága, kilátástalansága és súlyos alkoholizmusa éppen ebből ered.”⁴⁶ Az, hogy egy szerepet két színész játszik, beleillik az előadás szerkezetébe, és a színházi gyakorlatból tudjuk, hogy a beugró színészek elképesztő gyorsasággal és profizmussal tudnak helyettesíteni: „Viola Gábor alakításának erénye éppen ez, hogy képes volt módosítani az előadás hangsúlyait és értelmezési lehetőségeit, miközben az új címszereplő alakítása okán is létrejövő új »változat« továbbra is megőrzi az eredeti előadás erejét, lendületét, intenzitását.”⁴⁷

Színházi látvány és hangzás

■ Az első felvonás utolsó perceiben a nézőtéri folyosó közepén ülő Ványa fölött a méreteiben is impozáns, szecessziós csillár lassú tempóban leereszkedik, és a főszereplő feje búbja fölött áll meg. A kritikák színháztörténeti momentumként rögzítik ezt a pillanatot, akár földön kívüli objektumként,⁴⁸ akár a világvége képi megfogalmazásaként olvassák a fényes leereszkedést.⁴⁹ Szerban nemcsak egyszerűen a nézőtéren játszatja az első felvonást, hanem korábban soha nem látott módon használja ki a teret, annak teljes berendezését. A tér kialakítása és az ennek köszönhető nézői emocionális beavatódás különleges kapcsolatot eredményez a néző és a színházi tér között,⁵⁰ folyamatosan jelen idejűvé teszi a nyilvánvalót, hogy színházban, színházi térben és színházi épületben vagyunk itt és most. „Nem egyszerűen rendezői fogás, hogy a *díszlet maga a színház*.”⁵¹ Az előadás tere a rendezői kulcs, a kritikák Carmencita Brojboiu leleményességét dicsérik, vagy a rendezői ötletet, amit a látványtervező kivitelez.⁵² Az előadás *site-specific* jellegű, a nézőt nemcsak arra emlékezteti folyamatosan, hogy színházban van, és színházat lát, hanem az intézmény múltjára és jelenére is.⁵³ A kis létszámú közönség a hagyományosan a színészek által bejátszott tereket foglalja el, a színpadon ül, innen követi a hol a nézőtéren, hol pedig a kulisszában vagy a színpad mélyén játszódó jeleneteket.

■ A 2019/2020-as évad közepére, amikor a koronavírus-járvány miatt elrendelt korlátozások bezárták a színházakat, az előadás túllépte az impozáns 160. játszási alkalmat.⁵⁴ Ez a szám akkor is rendkívüli, ha a produkciót hozzávetőleg nyolcvan nézőnek játsszák, és az utóbbi években havonta egyszer tűzték műsorra. Szigorúan véve ez a nézőszám évadonként mindössze kb. nyolcszáz embert jelent, vagyis a KÁMSZ nagytermének rendes kapacitását, a másfél évtizeden keresztül fenntartott nézői érdeklődés mégis a rendszerváltás utáni romániai színház legnépszerűbb előadásai közé emeli.⁵⁵ A *Ványa bácsira*, amint megkezdődik az értékesítés, azonnal elkelnek a jegyek. Aki bejut, szerencsésnek érzi magát,⁵⁶ az előadásnak valóságos kultusza alakul ki. Ezt fenntartani segít a középiskolásoknak az előadás mellé kínált felkészítő és feldolgozó foglalkozás is. A közönség számottevő hányadát a Kolozsváron egyetemre járók adják,⁵⁷ az előadás afféle kulturális confirmáció, beavatódásuk kötelező része, néhányan licitálni is hajlandók, hogy belépőhöz jussanak.⁵⁸ A rendező és a kolozsvári színház egymást erősítő, öntudatos PR-ja is okosan építi az előadás renoméját: Şerban szerint a KÁMSZ a legjobb társulat,⁵⁹ Tompa szerint a *Ványa bácsi* Şerban legjobb előadása az *Antik trilogia* óta.⁶⁰ Noha kezdetben Şerban azt nyilatkozza, a bukaresti kritika nem érdeklődik a rendezése iránt,⁶¹ a szakmai siker a főpróbákkal kezdődően egyértelmű,⁶² és 2022 júliusáig száznál is több anyagot (beszámolót, kritikát, tanulmányt, interjút) eredményez. Az előadásnak láthatóságot biztosítani és a szakma figyelmét megnyerni kétségkívül a 2007. november 30. és december 10. közt megrendezett Interferenciák fesztivál segít a legtöbbit; erre nagy számban kapnak meghívást mind a bukaresti, mind a budapesti szaksajtó képviselői. Erre következtethetünk abból, hogy a két főváros kritikusi decembertől kezdenek írni a *Ványa bácsiról*. A szaksajtó egybehangzó superlatívuszokban referál,⁶³ az előadás egyformán élvezi a magyar és a román kritika szeretetét. A 2007/2008-as évadban megkapja a magyarországi Színkritikusok Díját (megosztva), ezzel a legjobb előadás díját elsőként elnyerő határon túli produkció lesz.⁶⁴ A Román Színházi Szövetség (UNITER) 2007-es évi zsűrije a legjobb előadás, legjobb rendezés, valamint a legjobb férfi főszereplő díjával tünteti ki a *Ványa bácsit* egy olyan mezőnyben, amelyben Silviu Purcărete nagyszabású *Faustjával* kell versenyeznie.⁶⁵ Az ikonikus előadásokra jellemző számos fesztiválrészvételt a *Ványa bácsi* speciális tere nem teszi lehetővé. Nagy erőfeszítések árán két vendégszereplés valósul meg:⁶⁶ 2008-ban öt estén át játsszák az Alföldi Róbert vezette budapesti Nemzeti Színházban, valamint 2011-ben a bukaresti Odeon Színházban az Országos Színházi Fesztiválon (FNT).⁶⁷ Az előadás egyszer s mindenkorra beírja a valaha játszott erdélyi *best ofok* közé.

A *Ványa bácsit* a rendező 2009-ben színre viszi Szentpéterváron, szintén Carmencita Brojboiuval együttműködve.⁶⁸ Mivel az orosz előadás fotói erőteljesen idézik a kolozsvári előadásképeket,⁶⁹ Şerban és a *Ványa bácsi* a rendezői színházi előadáskópiák kérdését is felveti.⁷⁰ Tizenöt év múltán pedig hatékonyan szembesít a repertoárszínházi gyakorlat olyan kérdéseivel, mint hogy meddig eleven és érvényes egy előadás, meg lehet-e övni évek hosszú során át a kiüresedéstől.⁷¹ A 2020/2021-es és 2021/2022-es pandémiás évadokban a produkció ugyan nem került műsorra, a színház repertoáron tar-

tott előadásai közt 2022 júniusában azonban változatlanul szerepel, folytatást ígérve.

■ JEGYZETEK

1. 2001 és 2010 közt tizenhat jelölést és további tizenhárom díjat. Ez számottevően több, mint az előző évtized nyolc jelölése és három díja, ugyanakkor nyilvánvalóan a színház akkor elkezdődött elismertségének szerves folytatása.
2. A havonta megjelenő budapesti *Színház* folyóirat 2001 és 2010 közt huszonnégy cikkben foglalkozik a kolozsváriakkal.
3. „Csomafay Ferenc, aki hosszú évekig volt a színház fotója, elég riasztó adatokat közölt: 1991-ben és az 1999–2000-es szezonban egyaránt 111 előadásra került sor, de míg egy évtizede 37 100, addig az elmúlt évadban csupán 11 074 nézőt regisztráltak. Egy másik forrás szerint a bérletesek száma egy évtized alatt 4099-ről 471-re csökkent. Ez a nézőfogyás – ha az adatok helytállóak – aligha indokolható az általános regressziós tendenciákkal.” Nánay István: *Hiányoznak a mesterek. Beszélgetés Tompa Gáborral*. Színház 2002. február. 17.
4. „Az elmúlt négy-öt évadot Kolozsváron Vlad Mugur rendezései határozták meg.” Uo. 16.
5. „Az a körülmény, hogy a színházat közvetlenül a kulturális minisztérium szubventionálja, és így független a helyi hatóságoktól, jelentős szerepet játszik abban, hogy az intézmény imázsa Tompa színházi víziójának megfelelően alakulhatott ki: így vált egyetemes relevanciájú művészszínházzá, amely fölötté áll a szüntelen változó politikai helyzetnek, és szorosan kapcsolódik a modern(ista) európai kánonhoz.” Iulia Popovici: *Idegen a saját hazájában*. Színház 2012. október. 24.
6. Ennek csúcsa a meghívás a 2009-es avignoni fesztivál OFF-programjába. A *Visszaszületés* avignoni szereplését ugyanakkor újabb sajtóbotrány követi otthon, néhány szerző ugyanis kifogásolta, hogy az előadás a *Hosszú pénteket* hasznosítja újra oly módon, hogy a Kertész Imre *Kaddis egy meg nem született gyermekért* című regényén alapuló darabot új szövegre cseréli, a rendezést pedig megtartja. „Az egész átírás-kérdés csupán amiatt merült fel (erről több újság is beszámolt), mivel a színháznak lejárt a Kertész frankfurti kiadójával kötött szerződése, viszont Avignonba ezt az előadást hívták, így ha Visky András nem írja át a szöveget, akkor nem utazhat a társulat az avignoni fesztiválra. Amikor ott ültem október 12-én a színházban, és néztem a jól ismert *Hosszú pénteket* mint *Visszaszületést*, azt éreztem: ez nem kudarc, ez rászedés.” Selyem Zsuzsa: *Nem kudarc. Rászedés*. <https://welemany.transindex.ro/?cikk=10333> Letöltés: 2022. július 18.
7. A 2001 és 2010 között megvalósult 57 kolozsvári produkcióból 15-öt jegyezték román, 10-et pedig nem magyar külföldi rendező.
8. Kelemen Kinga 2008-ban válik meg a Tompa vezette színházról, és a GroundFloor Group egyik alapítójaként a független szférában folytatja színházi munkásságát. Keresztes Attila 2009-ben a szatmárnémeti Harag György Társulat művészeti vezetői székét foglalja el, majd a marosvásárhelyi Tompa Miklós Társulat élén vállal hasonló funkciót. Egyikük sem dolgozott azóta a KÁMSZ-ban.
9. Lásd Andrei Șerban: *Életrajz*. (Ford. Koros-Fekete Sándor) Koinónia Kiadó, Kvár, 2010.
10. Az igazgatói beszámolóban közölt játszási költségeket összehasonlítva ugyanakkor látható, hogy a *Ványa bácsi* a színház legnagyobb projektjei között van. Lásd <http://www.cultura.ro/sites/default/files/inline-files/RaportFINAL2006-2009-TMSCluj-Napoca-GaborTOMPA.pdf>. Letöltés: 2022. július 18.
11. „Szűk költségvetésünk volt, kevesebb, mint egymilliárd régi lej, de Șerban az előadás javára fordította ezt, a tiszta teatralitás szolgálatába állította a nagy díszletek hiányát, és a »szegénység« a rendezése egyik legnagyobb aduásza lett.” Adam Popescu: *Cehov, în pași de tangou*. 2007. augusztus 28. <https://evz.ro/cehov-in-pasi-de-tangou->

457642.html Letöltés: 2022. július 18. Egymilliárd ROL, azaz 100 000 RON, a 2007-es árfolyamon számolva 30 000 euró.

12. „Kolozsvárt harmincezer euró volt a rendezői honorárium.” Koltai Tamás: *A színház-polip*. Élet és irodalom 2007. december 21. 23; „Mondják, a rendező megkéri a saját árát, és úgy vállalta el a munkát, hogy a díszletre költendő pénzt inkább adják neki honoráriumként.” Uő: *Ami belefér (évadkörkép)*. Jelenkor 2008. június. 6. 22.

13. Összehasonlításképpen: 2019-ben Mihai Măniuțiu 56 400 RON (11 898 euró) szerzői jogdíjat kap a Kolozsvári Állami Magyar Színháztól. Lásd: <https://www.teatrulnationalcluj.ro/pagina-84/declaratii-de-avere-si-de-interese/> Letöltés: 2022. július 18; 2020-ban Tompa Gábor 37 525 RON (7769 euró) szerzői jogdíjat vesz fel a Kolozsvári Lucian Blaga Nemzeti Színháztól. Lásd: <https://www.huntheater.ro/ro/informatii-publice/declaratii-de-avere/> Letöltés: 2022. július 18; Az összegek tehát jelentősen alatta maradnak Șerban 2007-es feltételezett honoráriumának.

14. „[...] az adófizetők pénzéből fenntartott (önkormányzati, nálunk állami) színházak [...] azt a fajta alkotási szabadságot biztosítják a színházcsinálóknak, ami a projektszínházak vagy alternatív színházak esetében lehetetlen. [...] [E]z az egyedüli hely, ahol hosszú távon lehet társulatban gondolkodni, rendező és színészek összekovácsoló közösségében, ahol a gyors és rövid távú siker nem cél, ahol gátak nélkül lehet reflektálni a jelen történéseire, a politikai helyzetre stb.” Patkó Éva: *Színház és félelem*. Játéktér 2018. tavasz. 43.

15. Köllő Katalin: *Mocsárban vergődve. Beszélgetés Andrei Șerban rendezővel*. 2007. október 3. <http://www.hamlet.ro/hamlet.ro/cikkekdcc6.html?cikk=176>. Letöltés: 2022. július 18.

16. Papp Tímea: *Helyi és messziről jött hullámok*. 2008. január 2. <https://revizoronline.com/hu/cikk/57/interferenciak-fesztival-kolozsvar> Letöltés: 2022. július 18.

17. *A Ványa bácsi* sűgópéldánya. Forrás: a Kolozsvári Állami Magyar Színház irodalmi titkársága.

18. Boros Kinga: *Jelenák, Szonyák. A Ványa bácsi két szereposztásban*. A Hét 2007. szeptember 7. Forrás: a Kolozsvári Állami Magyar Színház irodalmi titkársága.

19. Köllő: i. m.

20. „M. N.: Kolozsváron ön választotta a színészeket? A. Ș.: Igen. És mint mindig, most is tartottam meghallgatást.” Csáki Judit: „*A kérdéseket jobban szeretem*”. *Andrei Șerban rendező*. Magyar Narancs 2008. október 30. 30–31.

21. „M. N.: A darabot is ön választotta? A. Ș.: Igen. [...] *A Ványa bácsiban* ott van, milyen élehetetlenek vagyunk, mennyire képtelenek vagyunk elérni céljainkat, milyen abszurd viszonyokat teremtünk magunk köré – és mennyire nevetségesek vagyunk, még magunk is kinevetjük magunkat.” Uo.

22. Bogdán Zsolt nyilatkozata Andrei Șerbanról. Oana Cristea Grigorescu: *Cred că lumea care nu merge la teatru nici nu mai citește*. Ziarul Financiar 2008. március 14. Ziarul de Duminiță melléklet. 3; Cristina Rusiecki is kiemeli, hogy mennyire életteli a színészi játék: „*Viață, viață și iar viață*.” Cristina Rusiecki: *Panta rhei, English & libido*. Cultura 2008. január 24. 21

23. Figyelemmegosztó, koncentrációs, koordinációs, légzés-, jóga- és mejerholdi biomechanika-gyakorlatok.

24. Patkó Éva rendező 2007. július végén, augusztus elején tíz nap erejéig látogatta az előadás próbafolyamatát. A hivatkozás alapja az ő személyes tapasztalata.

25. Bara Katalin: *Ez a zsigerileg és intellektuálisan is felkavaró előadás... interjú Albert Csillával*. In: *Márton Áron Gimnázium Évkönyve 2008/2009*. Márton Áron Főgimnázium, Csíkszereda, 2009. 59.

26. Jászay Tamás: *Sárból poézis*, 2008. október 31. <https://revizoronline.com/hu/cikk/945/csehov-vanya-bacsi-kolozsvari-allami-magyar-szinhaz/> Letöltés: 2022. július 18.; Oltița Cîntec az előadáson végigvonuló humorról ír, Láng Zsolt pedig bevallja, hogy „ennél nevetősebb *Ványa bácsit* soha nem láttam, és nem is hallottam róla”; „Cselekvéseik egyes pillanataiban megjelenik a humor, és ettől emberiek, hitelesek.” Oltița

- Cîntec: *Cum e să fii Vania*. 2008. január 8. <https://agenda.liternet.ro/articol/6124/Oltita-Cintec/Cum-e-sa-fii-Vania-Unchiul-Vania.html> Letöltés: 2022. július 18.; Láng Zsolt: *Színházi napló 2007*. A Hét 2008. január 8. Forrás: a Kolozsvári Állami Magyar Színház irodalmi titkársága
27. Hatházi Andrással Boros Kinga készített oral history interjút 2020. február 7-én.
28. „A drága Bogdán Zsolttal szemezünk (látom a műsorfüzetből, Asztrovot adja majd), rám kacsint, zavartan visszamosolygok, lehet-ezt-szabad-ezt?” Bérczes László: *Boldog-boldogtalanok*. Ellenfény 2008. december. 8; „Jelena topmodellként kellett magát nekünk, nézőknek (meg is szólítja egyikünket)”; „Közönségként játszunk. Nemcsak Asztrov, Ványa és Jelena furakszik közénk testközébe, a professzor is hozzánk intézi birtokeladási expozéját.” Koltai Tamás: *Kolozsvár, világszínház. Andrei Șerban két Csehovja*. Színház 2008. február. 45. 47.
29. Visky András művészeti igazgatót idézi Hatházi András. Hatházi Andrással Boros Kinga készített oral history interjút 2020. február 7-én.
30. Lásd a 24. jegyzetet.
31. Zsigmond Andrea: *Több mint előadás*. Színház.hu 2007. szeptember 7. Forrás: a Kolozsvári Állami Magyar Színház irodalmi titkársága.
32. „Hogy rájőjjünk, helyettünk, értünk teszik, amit tesznek; ha kitérik a nyakukat, az a nézőkért és a színházért hozott áldozatnak minősül. Hiszen ott ténykednek a mi szokott térfeleinken, teljesen körbejártsanak, körülölelnek minket.” Uo.
33. Koltai Tamás: *Kolozsvár, Világszínház. Andrei Șerban két Csehovja*. Színház 2008. február. 45.
34. Uő: *Nothing But Chekhov*. 2008. október 28. <http://szinhaz.net/2008/10/28/koltai-tamas-nothing-but-chekov/> Letöltés: 2022. július 18.
35. „Kézdí Imola a tökéletes díva, álmosan lusta, gyönyörű, kecses, távolságtartóan rafinált.” Cristina Rusiecki: *Unchiul Vania*. Time Out București 21. 2008. július 11–17. 21; „Kézdí Imola kiemelkedő színészi intuíciója a professzor feleségében a női mivolt ellentmondásosságának képmását jeleníti meg, tekintetben, gesztusban és attitűdben az angyali és az ördögi fantasztikus párosítása által...” Ion Parhon: *Unchiul Vania, contemporanul nostru*. Scrisul Românesc 2007. 11–12. 33.
36. „Bíró József igazán rémisztően taszítónak ábrázolja a nagyképűsködő, kiüresedett, fenn az ernyő, nincsen kas típusú, modoros professzort. Az egyik dermesztő jelenetben (...) szinte agyonnyomja az alatta fuldokló, megrémült nőt, aki azt is hiheti, hogy meghalt a férje. Ő viszont hosszú, kínos hatásszünet után durván, bántóan, gúnyosan felnevet, csak bolondját járatta a feleségével, otromba tréfát űzött vele.” Bóta Gábor: *Felvágott, nyitott seb*. Népszava 2008. október 25. 4.
37. Jászay: i. m.
38. Bóta: i .m.
39. „[...] ez a jelentéktelen külsejűvé csúfított, szemüveges-copfos, könnyen hevülő és könnyen megbántódó lányka [...]”. Jászay Tamás: *Nyilvános főpróba*. Criticai Lapok 2008. 2. 15.
40. Karácsonyi Zsolt: *Ványa és az idegenek*. Irodalmi Jelen 2007. december, 25.
41. Uo.
42. Csáki Judit: *Totálkár – Șerban Ványa bácsija a Nemzetiben*. Magyar Narancs 2008. október 30. 30–31.
43. Koltai: *Kolozsvár, Világszínház. Andrei Șerban két Csehovja*. 47.
44. „Ványa (Hatházi András) csodálkozva és hitetlenkedve éli meg saját bukását, miközben ebben a kétkarú óriásban a gyöngédség és az intelligencia, a nagylelkűség és az önzés párosul. Az előadást jórészt ez a mindig jó, most nagyon jó színész viszi a vállán.” Magdalena Boiangiu: *Viața la țară, între vodcă și ceai*. Adevărul Literar și Artistic 2008. január 30. 4.
45. Kiss Előd Gergely: *Hatházi lemond a címszerepről*. Krónika 2013. június 27. 8.
46. Karácsonyi Zsolt: *Ványa paraszti sorsa*. Helikon 2014. szeptember 10. 20.

47. Kritikájában Karácsonyi Zsolt összehasonlítja Hatházi és Viola szerepinterpretációit. Uo.
48. „[...] számomra teljesen egyértelmű volt, hogy a leereszkedő és csak néhány centivel Ványa bácsi feje fölött megálló csillár tulajdonképpen egy ufó, egy földönkívüli, magasabb rendű civilizáció által létrehozott szerkezet, egy idegen, hangsúlyozom: idegen űrhajó.” Karácsonyi Zsolt: *Ványa és az idegenek*. Irodalmi Jelen 2007. december. 25.
49. „[...] az óriás kristálycsillár a kimúló élet lassúságával ereszkedik le, és elkezdődik a világvége.” Iulia Popovici: *Ce-l mină pe Șerban în luptă*. Observator cultural 2008. április 24. 8.
50. „Carmencita Brojboiu díszlete, mely a termet, fotelekkel, páholyokkal és erkéllyel, kulisszákkal és zsinórpadrással együtt elképesztő és felkavaró játéktérre alakítja, a nézőket pedig folyamatosan arra ösztökéli, hogy a nézés perspektíváját fokozatosan 90, 180 majd 360 fokban változtassák, és arra is, hogy rendhagyó érzelmi beavatódásban legyen részük...” Parhon: i. m.
51. Koltai: *Nothing But Chekhov*.
52. „Mind a kulisszák, mind az előadás egyéb terei maximálisan ki vannak használva Carmencita Brojboiu látványtervében, a rendező ötletei alapján.” Cristina Modreanu: *Andrei Șerban redescoperă teatrul la Cluj*. Gândul 2007. december 14. 30.
53. „A »site-specific« (környezetspecifikus) térhasználat arra »ítéli« az előadást, hogy egyetlen helyszínen játsszák, egy esetleges turné alkalmával pedig újrarendezték, a befogadó tér lehetőségeihez igazítva. A *Ványa bácsi* előadása még sosem látott módon használja a színház épületét (éppen a Kolozsvári Állami Magyar Színház 215 éves fennállásának évfordulóján), a falakban őrzött történelem gazdagítja, ettől az előadás súlyosabb lesz, valódi eseménnyé válik.” Uo.
54. Az előadást legutóbb 2020. március 1-én játszották. Forrás: <https://www.huntheater.ro/musor/program/?ym=2020-03> Letöltés 2022. július 18.
55. A romániai színházak jelenlegi repertoárján a nagyszabású *Faust* az egyetlen, amelyet hasonlóan rég, 2007 szeptembere óta játszanak.
56. „Láttam! Megnézhettem! Ez aztán a kegy! [...] Már megint nincs jegy a *Ványa bácsira*. Ismét meg fog telni a színház hetven-nyolcvan emberrel, aki valamit látni fog. Valami olyat, ami ezek szerint nagyon új, nagyon érdekes, és három éve töretlen sikerrű a kolozsvári színházban. Egy olyan előadást, amely mítosszá nőtt az egyetemisták körében, hisz oly kevesen látták, és oly kevesen nem áradoztak róla.” T. Szabó Csaba: *A Ványa bácsi-hatás*. Szabadság 2010. március 17. 9
57. Egy 2008-as felmérés szerint a KÁMSZ nézőinek 69%-a a 18–25 éves korosztályhoz tartozik. Lásd: *Raport de activitate perioada 01.01.2006 – 01.12.2009*. Tompa Gábor, *director general al Teatrului Maghiar de Stat Cluj*. 16. Forrás: <http://www.cultura.ro/sites/default/files/inline-files/RaportFINAL2006-2009-TMSCluj-Napoca-GaborTOMPA.pdf>. Letöltés: 2022. július 18.
58. Lásd a Kolozsváron tanuló diákok (free version) nevű Facebook-csoport vonatkozó bejegyzéseit.
59. „– A kolozsvári társulat a legjobb azok közül, amelyekkel Romániában dolgozott? – A legjobb társulat, és pont. Az a fantasztikus bennük, hogy olyanok, mint egy repedések nélküli monolit. Nevezhetjük őket elit zenekarnak, amelyben a zenészek kiegészítik egymást, zenéjük pedig tökéletes összhangzatot alkot. A kolozsvári magyar színészek szigorúak, van tartásuk és önfegyelmük, és *belevetik* magukat a szerepbe. Minden kockázatot vállalnak.” Gabriela Lupu: *Andrei Șerban: Actorii români sunt indisciplinați și ireponsabili*. Cotidianul 2008. november 4. 18.
60. „Ez Șerban legjobb előadása az *Antik trilógia* óta.” Popescu: i. m.
61. „A rendező döbbenten vette tudomásul, hogy [...] két fontos bukaresti napilapot kivéve senki, a kritikusai elit egyetlen képviselője sem élt a meghívással a *Ványa bácsi* utolsó nyilvános főpróbájára.” Claudia Daboveanu: *Ványa bácsi, Unchiul de la Cluj*.

2007. augusztus 27. <https://jurnalul.ro/cultura/arte-vizuale/vanya-bacsi-unchiul-de-la-cluj-100821.html>. Letöltés 2022. július 18.
62. Az első kritikák már szeptemberben megjelennek. Lásd: Boros Kinga: *Jelenák, Szonyák. A Ványa bácsi két szereposztásban*. A Hét 2007. szeptember 7. Forrás: a Kolozsvári Állami Magyar Színház irodalmi titkársága; Zsigmond Andrea: *Több mint előadás*. Színház.hu 2007. szeptember 7. Forrás: a Kolozsvári Állami Magyar Színház irodalmi titkársága; Radu F. Alexandru: *Un Cehov pentru neliniștea noastră*. Revista 22 2007. szeptember 11–17. 13.
63. „[...] a Ványához hasonló megváltó előadás az igazán nagyoknak is tízévente, ha összejön.” Bérczes László: *Kolozsvári fesztiválnapok* 4. 2007. december 15. https://szinhaz.hu/2007/12/15/kolozsvari_fesztivalnapok_493 Letöltés 2022. július 18; „Sok-sok év kritikaírás alatt egyszer sem használtam a *mestermű* szót. Most igen.” Cristina Rusiecki: *Panta rhei, English & libido*. 21.
64. *A Színkritikusok Díja 2007/2008*. Színház 2008. október. 2.
65. A 2007-es év UNITER-jelöléseit és díjait lásd: <https://www.uniter.ro/programe/gala-premiilor-uniter/editii/editia-a-xvi-a/>. Letöltés: 2022. július 18.
66. Șerban Bukarestbe utazik személyesen vezetni le az előadást az Odeon terére adaptáló próbát. Lásd: *Repetiții Unchiul Vanea – Andrei Șerban (by LiterNet)* 2011. november 10. <https://www.youtube.com/watch?v=cSAxRggAoQs&t=22s> Letöltés: 2022.07.18.
67. A FNT-n 2020-ban is szerepel: a koronavírus-járvány évében online rendezik meg a fesztivált, és a korábbi évek nagy román sikerprodukcióinak felvételét is közvetítik. Lásd: <https://fnt.ro/2020/>. Letöltés: 2022. július 18.
68. Az előadás díjat nem, de számos jelölést kap a 2009/2010-es Arany Maszk fesztiválon: <https://goldenmask.ru/rc.php?id=90>. Letöltés: 2022. július 18.
69. Lásd <https://en.alexandrinsky.ru/afisha-i-bilety/uncle-vanya/>. Letöltés: 2022. július 18.
70. A jelenség romániai vonatkozásainak tudomásunk szerint eddigi legalaposabb megvitatását a Iulia Popovici szerkesztette összeállítás végzi el. Lásd *Spectacole cu repetiție. Căpîi, reluări, remake-uri sau teatrul care se hrănește pe el însuși*. Observator Cultural 2015. február. 27. melléklet 1
71. „Ez az előadás kiürült, ez az előadás már nem az, ennek az előadásnak már csak a formáját látom, nincs értelme így csinálni. Közrejátszott az is, [...] hogy a *Megtisztulva*, amit a román színházban játszottunk, akkortájt egyszer csak lekerült a műsorról, mert az a hír járta, [...] hogy kijelentette Șerban, hogy öt év után minden előadást ajánlott levenni, kész, megöregszik” – válaszolja 2020-ban Hatházi András arra a kérdésre, hogy 2013-ban miért mondott le a címszerepről. Hatházi Andrásal Boros Kinga készített oral history interjút 2020. február 7-én.